

Bogdan Kloch
Muzeum w Rybniku

Rozwój struktur organizacyjnych Kościoła w księstwie opolskim w XIV wieku

The development of the church network in the Duchy of Opole in the 14th century

Abstract

The primary framework of the organization of archpresbyterates in the Duchy of Opole was formed at the cusp of the 13th and 14th centuries and was based on the organization whose roots could be traced back to the first half of the 13th century (the structure of archdeaconry). It was favoured by the general conditions of developing the initial parish network, which included primarily churches that later on became centres of archpresbyterates, and of the newly-forming rural communes. The basis of this development was created by the local actions, settlement transformations as well as the increase of the prestige of the Church and the strengthening of its role in the life of an individual. The fast expansion of the parish network can be dated back to the cusp of the 13th and 14th centuries. Territorial divisions and separation of new duchies was probably sped up by these processes. However, rather incomplete sources, dispersion of the records and their infrequency create an image that is difficult to be unambiguously verified. Nevertheless, most of the records suggest that the 14th century should be recognized as the time when parish relationships were established. They shifted from quick development on the cusp of the 13th and 14th centuries to stabilization that underwent only minor transformations at the end of the century.

Key words: Duchy of Opole, parish churches, archpresbyterates, borders, Wrocław diocese

Najstarszą jednostką administracji kościelnej obejmującą terytorium późniejszego księstwa opolskiego był archiprezbiterat opolski. Został on poświadczony po raz pierwszy w 1223 r. Opolskim archiprezbiterem był wówczas Reginald, proboszcz kościoła św. Krzyża¹. Struktura ta uległa szybko przekształceniu. Już z 1230 r. pochodzi bowiem pierwsza wzmianka poświadczająca funkcjonowanie archidiaconatu opolskiego, powołanego do życia aktem biskupa Wawrzyńca około roku 1227².

¹ *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, 2, wyd. H. Appelt, Graz–Wien–Köln 1968, nr 231 (te i kolejne tomy dalej cytujemy: SUB).

² A. Weltzel, *Das Archidiaconat Oppeln von 1230 bis 1810*, „Zeitschrift des Vereins Geschichte Schlesiens” 1874, Bd. 12, s. 379–380; T. Silnicki (*Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego*

Archidiakoniat został utworzony niewątpliwie na fundamencie wspomnianego, starszego archiprezbiteratu. Odosobniony zapis źródłowy nie daje nam niestety możliwości oceny jego faktycznej roli na terytorium opolskim, będącym, jak wiadomo, częścią wielkiej diecezji wrocławskiej³. Utrzymanie przez następne pół wieku jedności politycznej terytorium opolskiego (rozumianego łącznie z Raciborzem i Cieszyinem) przez potomków wspomnianego księcia Kazimierza, niewątpliwie sprzyjało konserwowaniu archidiakonatu, dotychczasowej, prostej struktury administracyjnej w ramach diecezji wrocławskiej. Należy podkreślić, że śmierć księcia Władysława I (1281–1282 r.)⁴, władcy całego terytorium opolskiego, zbiegła się w czasie z odgórnymi działaniami Kościoła wrocławskiego, mającymi na celu stworzenie sieci archiprezbiteratów, których odpowiednikami były w innych diecezjach dekanaty. Najogólniej rzecz ujmując, należy stwierdzić, że uformowanie sieci archiprezbiteratów musiało nastąpić pomiędzy końcem XIII wieku a drugą dekadą XIV stulecia⁵. Część badaczy, analizując decyzje synodów Kościoła polskiego, dostrzega ich funkcjonowanie już około 1290 roku⁶. Nie ma natomiast przesłanek, aby sieć archiprezbiteratów mogła istnieć już w drugiej połowie XIII wieku, gdyż jednostkowy zapis o efemerycznym archiprezbiteracie, zwanym otmęckim, z czasów księcia opolskiego Władysława, nie świadczy o funkcjonowaniu całej sieci tych jednostek⁷. Zapiska dotycząca Otmętu wskazuje, być może, na zapoczątkowanie tworzenia archiprezbiteratów na terytorium opolskim, ale i na szybkie porzucenie tego pomysłu⁸.

Dojrzały podział na archiprezbiteraty w obrębie archidiakonatu opolskiego jest uchwytne źródłowo dość późno. Pierwszy zapis odnajdujemy w liście dłużników 6-letniej dziesięciny papieskiej, sporządzonej za lata 1335–1342⁹. Wymieniono

na Śląsku do końca w. XIV, [w:] *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 2, z. 1, Kraków 1939, s. 325–327); B. Panzram, *Die schlesischen Archidiakonate und Archipresbyterate bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Breslau 1937, s. 40 i n.

³ K. Dola, *Struktury kościelne w księstwie opolsko-raciborskim do połowy XIII wieku*, [w:] *Sacra Silentii provincia. 800 lat dziedzicznego księstwa opolskiego (1202–2002)*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku, nr 27), Opole 2003, s. 112.

⁴ W. Dominiak, *Ostatni władca Górnego Śląska. Władysław I, pan na Opolu i Raciborzu (1225–1281)*, Racibórz 2009, s. 279–280.

⁵ W swym nowszym opracowaniu J. Horwat w (*Księstwo opolskie i jego podziały do 1532 r.*, Rzeszów 2002, s. 320–331) stawia tezę o powstaniu sieci archiprezbiteratów na przełomie XIII i XIV wieku.

⁶ Taki pogląd reprezentuje m.in. A. Radziwiński (*Kościół w Polsce wokół 1300 r.*, [w:] *Polska około roku 1300. Państwo, społeczeństwo, kultura*, red. W. Fałkowski, Warszawa 2003, s. 136) oraz B. Kumor (*Historia Kościoła*, t. 3, *Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego*, Lublin 2003, s. 181). Niemniej ostatni z autorów w wcześniejszej swojej pracy (*Historia Kościoła w Polsce*, t. I (do roku 1764), cz. 1 (do roku 1506), red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1974, s. 147) bardziej skłaniał się ku wprowadzeniu sieci dekanalnej w polskiej prowincji kościelnej dopiero w XIV wieku.

⁷ B. Kloch, *Najstarsze parafie Górnego Śląska. Średniowieczna organizacja parafialna Górnego Śląska w diecezji wrocławskiej*, Racibórz 2008, s. 47.

⁸ K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. I, *Średniowiecze* (Z Dziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku, nr 9), Opole 1996, s. 58; B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 34, 47.

⁹ Dokładną analizę i omówienie dał J. Dudziak, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej. Studium historyczno-teologiczne*, Lublin 1974, s. 115–161.

wówczas w następującej kolejności siedziby 12 jednostek administracyjnych zwanych archiprezbiteratami: Olesno, Strzelce, Toszek, Ujazd, Gliwice, Żory, Cieszyn, Racibórz, Koźle, Głogówek, Biała i Niemodlin¹⁰. Siedem z tych miast stało się także stolicami księstw, co dało podstawę do dyskusji nad kwestią związku tego podziału kościelnego z tworzącą się mozaiką księstw ukształtowanych wskutek postępującego rozkładu trzynastowiecznego opolskiego terytorium książęcego¹¹. Należy podkreślić, iż można dostrzec pewne związki pomiędzy nowym podziałem politycznym a kościelnym¹², przy czym dokładniejszych badań wymaga przebieg granic kościelnych i książęcych w poszczególnych, pogranicznych, skupiskach osadniczych¹³. Poszczególne terytoria osadnicze ukazuje bezcenny *Registrum Wyasdense*¹⁴.

Po śmierci księcia opolskiego Bolesława I (zmarł w 1313 r.) jego państewko uległo, stopniowo, podziałowi na trzy nowe terytoria książęce, ze stolicami w Opolu, Niemodlinie i Strzelcach. Rządy w nich objęli synowie Bolesława I. Terytoria te były pokryte gęstą siecią archiprezbiteratów, przy czym należy podkreślić, że jednostek kościelnych było zdecydowanie więcej niż księstw. W księstwie opolskim wyodrębniono ostatecznie pięć archiprezbiteratów. Wszystkie znalazły swoje stolice w ośrodkach miejskich, lokowanych w XIII wieku. Wszystkie stolice archiprezbiteratów posiadały, co oczywiste, własne kościoły. W obrębie poszczególnych archiprezbiteratów, powstałych zapewne przed schyłkiem XIII w., możemy śledzić proces powstawania sieci wiejskich kościołów parafialnych. Informacje o nich są ogromnie rozproszone. Przyjmując za dowiedzione, że proces tworzenia archiprezbiteratów był około 1300 roku ukończony, trzeba zarazem stwierdzić, że nie doszłoby do ich utworzenia i wytyczenia ich granic, gdyby nie istniała już wcześniej sieć kościołów wiejskich. Po powstaniu archiprezbiteratów sieć ta ulegała zagęszczaniu. Do

¹⁰ *Monumenta Poloniae Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, Cracoviae 1913 (dalej cytujemy: MPV), t. 1, s. 365–367. K. Orzechowski, *Terytorialne podziały na Śląsku*, cz. 3. *Wiek XIV i XV*, „Kwartalnik Opolski” 1971, R. XVII, nr 4, s. 86–87 (przypis 4); W. Dziewulski, *Terytorialne podziały Opolszczyzny w XIII–XIV w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1973, z. 3, s. 324; M.L. Wójcik, *Podział terytorialny Opolszczyzny po śmierci Bolesława I opolskiego († 1313) w świetle najstarszej pieczęci księcia niemodlińskiego Bolesława z 1314 roku*, [w:] *Monastycyzm. Słowiańszczyzna i państwo polskie. Warsztat badawczy historyka*, red. K. Bobowski, (Prace Historyczne, 8), Wrocław 1994, s. 148–149; podział na archiprezbiteraty precyzyjnie ukazuje spis świętopietrza z 1447 r., zob. *Die Rechnung den Peterspfennig im Archidiakonat Oppeln 1447*, wyd. H. Markgraf, „Zeitschrift des Vereins Geschichte Schlesiens” 1893, Bd. 27, s. 363–364, 366–367, 380–382.

¹¹ Nie wchodząc głębiej w tę dyskusję, można tylko zauważyć, że w księstwie cieszyńskim terytorium archiprezbiteratu wyraźnie nawiązywało do terytorium książęcego. Wraz z jego prawnymi podziałami w drugiej połowie XIV wieku również zaszły podziały średniowiecznego archiprezbiteratu, por. B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 48–49.

¹² K. Orzechowski (*Terytorialne podziały Śląska*, „Kwartalnik Opolski” 1972, 18, nr 2, s. 41–42) nie dostrzega żadnych powiązań pomiędzy obu podziałami.

¹³ Warto zwrócić uwagę na wyniki dociekań J. Rajmana dotyczące przynależności Kielczy i okolic, por.: J. Rajman, *Kielcza i Żędowice na tle osadnictwa w dolinie Małej Panwi w średniowieczu i wczesnym okresie nowożytnym*, [w:] *Z biegiem Małej Panwi, z biegiem lat... Zarys dziejów terytorium gminy Zawadzkie*, red. J. Szulc, Zawadzkie–Kraków 2009, s. 41–42.

¹⁴ *Liber fundationis episcopatus Vratislaviensis*, wyd. H. Markgraf, J.W. Schulte, [w:] CDS (= *Codex diplomaticus Silesiae*), Bd. 14, Breslau 1889, s. 93, 98.

najważniejszych problemów badawczych należy zidentyfikowanie poszczególnych stadiów procesu tworzenia się sieci parafii z uchwyceniem „progu”, jakim jest utworzenie jednostek administracyjnych archidiaconatu opolskiego u schyłku XIII w. Możliwości źródłowe historyka badającego struktury czternastowiecznego Kościoła w księstwie opolskim są słabsze niż badacza tego samego zagadnienia w archidiaconacie krakowskim. W odniesieniu do Opolszczyzny nie dysponujemy bowiem tak cennym źródłem, jakim są źródła papieskie z lat 1325–1327, zawierające szczegółowy wykaz wszystkich kościołów parafialnych archidiaconatu krakowskiego. Dla archidiaconatu opolskiego ważnym źródłem jest spis dłużników dziesięciny papieskiej z lat 1335–1342. Znajduje się w nim wykaz parafii rozłożonych w obrębie pięciu archiprezbiteratów. Nie jest to, w odróżnieniu od wspomnianych wykazów „krakowskich”, spis kompletny, gdyż pomija wiele parafii, o których istnieniu w tym okresie dowiadujemy się z innych, niestety, rozproszonych źródeł.

Stolicą archiprezbiteratu były Strzelce. Nie jest znana data lokacji miasta, tym samym trudno jest stwierdzić, czy kościół św. Wawrzyńca w Strzelcach należy zaliczyć do grupy kościołów przedlokacyjnych. *Vita sancte Salomeae regine Halicensis* wspomina pod datą 10 sierpnia 1271 roku o wygłoszeniu kazania właśnie w Strzelcach przez dwóch zakonników w dniu wspomnienia męczeństwa św. Wawrzyńca¹⁵, co może miało związek z odpustem już istniejącej parafii¹⁶. Wzmianka o plebanie strzeleckim Mikołaju pochodzi z 1290 r.¹⁷ Strzelce odgrywały wówczas pewną rolę jako ośrodek handlowy i centrum administracyjne, którego ślady odnajdujemy w *Registrum Wyasdense*¹⁸. W archiprezbiteracie strzeleckim zostały w latach 1335–1342 wymienione tylko dwie parafie wiejskie: Kamień i Dolna, a także z cysterskie opactwo w Jemielnicy, niewątpliwie z uwagi na posiadanie inkorporowanych parafii¹⁹. Na podstawie innych źródeł można wykazać dla drugiej połowy XIII wieku funkcjonowanie parafii w Jemielnicy (pierwsza wzmianka pisana w 1285 r.), Centawy (1253 r.), Kamienia (1288 r. – choć przyjmuje się jej istnienie już w 1271 r.) oraz Raszowej (1297 r.)²⁰. Być może na przełom XIII i XIV w. należy datować powstanie

¹⁵ *Vita sancte Salomeae regine Halicensis*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 4, Lwów 1884, s. 704.

¹⁶ H. Tukay, *Oberschlesien im Spannungsfeld Zwischen Deutschland, Polen und Böhmen-Mähren. Eine Untersuchung der Kirchenpatrozinien im mittelalterlichen Archidiaconat Opeln*, Köln-Wien 1976, s. 117–118.

¹⁷ SUB 5, nr 441; por. A. Nowack, *Geschichte der Pfarrei Gross Strehlitz in Oberschlesien*, Gross Strehlitz 1924, s. 12–17; W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiaconates Breslau. Ein Beitrag zur ältesten schlesischen Kirchengeschichte*, Köln-Graz 1966, s. 142 i n.

¹⁸ CDS, Bd. 14, s. 93 i n.; por. także J. Kazimierczyk, *Pradzieje ziemi strzeleckiej*, [w:] *Ziemia strzelecka. Szkice monograficzne*, red. W. Dziewulski, J. Kroszel, Wrocław 1970, s. 44 i n.; J. Rajman, *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 80–81. Strzelce miały mieć charakter miejski już przed 1300 rokiem. Por. W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik der schlesischen Piasten im 13. Jahrhundert, vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1973, (dalej cytujemy: AFSK), Bd. 31, s. 27; K. Jońca, *Zarys dziejów Strzelc Opolskich (do roku 1945)*, [w:] *Ziemia strzelecka...*, s. 55.

¹⁹ MPV, t. 1, s. 365; por. J. Rajman, *Jemielnica. Wieś i klasztor cystersów na Górnym Śląsku*, Katowice 1995, s. 18.

²⁰ Jemielnica: SUB 5, nr 209; Centawa: tradycja nowożytna, być może oparta na nieznanym zapisie średniowiecznym, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*. Bd. 2, *Archidiaconat*

parafii w Dolnej, Izbicku, Suchej i Żyrowej (ostania wyraźnie jest wzmiankowana w 1318 roku)²¹. Trudną do identyfikacji parafią znaną z tego czasu był *Rychenwalt*, wieś utożsamiana z Dębem, będąca jeszcze w 1297 roku w granicach parafii Raszowa²². Wzmianki te pozwalają na stwierdzenie, że archiprezbiterat strzelecki mógł obejmować na przełomie XIII/XIV w. 9 parafii wiejskich i jedną miejską. Źródła z okresu 1365–1400 ujawniły funkcjonowanie kolejnych pięciu parafii. Były to Poznowice, Rozmierz, Groszowice, Wysoka i Jasiona²³. Na podstawie jeszcze późniejszych przekazów można ostrożnie uzupełnić ten wykaz o parafie w Dębii, Kalinowie oraz Tarnowie Opolskim²⁴.

Dokładniejszych badań wymaga kwestia, czy granica archiprezbiteratu była odbiciem zasięgu władzy księcia Alberta strzeleckiego. Wiadomo z całą pewnością, że część osad zaliczanych do księstwa strzeleckiego przynależała kościelnie do archiprezbiteratu Strzelce²⁵. Analiza rozplanowania terytorium archiprezbiteratu Strzelce, oparta na wykazie z 1447 roku, pozwala zauważyć, że przybrał on kształt klina sięgającego aż po wieś Groszowice nieopodal Opola²⁶. Wspomniana wieś w dokumencie dla kolegiaty opolskiej z roku 1295 określona została jako położona przed miastem Opolem²⁷. Jak wynika z badań Jerzego Rajmana, co zdają się potwierdzać

Oppeln, 1 Teil., wyd. J. Jungnitz, Breslau, 1904 (dalej cytujemy: VDB), s. 353; L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig von 1447. Studien über die deutsche Besiedlung und die Parochialverfassung Oberschlesiens*, „Darstellungen und Quellen zur Schlesischen Geschichte” (dalej cytujemy: DQSG), Bd. 23, Teil 1, Breslau 1918, przytacza datę 1420 r. jako pierwszą wzmiankę o parafii w Centawie; Kamień: Sub 5, nr 389; MPV, t. 1, s. 365; F. Grabelus (*Dzieje parafii św. Jacka w Kamieniu Śląskim*, Opole 2005, s. 48) opowiada się za istnieniem kościoła w Kamieniu już przed rokiem 1271; Raszowa: Sub 6, nr 318.

²¹ B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 126.

²² Sub 6, nr 318. Wieś skolonizowana na 30 łanach frankońskich, na rzecz własnego kościoła miała wydzielone półtora łanu, tamże, nr 328.

²³ L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 210–211. W kościele w Jasionie odkryto polichromie z drugiej połowy XIV w. (lata 1370–1380), zob.: *Katalog zabytków w Polsce*, t. 7, *Woj. Opolskie*, z. 6, *Pow. Krapkowicki*, s. 6.; J. Domasławski, A. Karłowska-Kamzowa, M. Kornecki, H. Małkiewiczówna, *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984, s. 213; *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, red. S. Brzezicki, Ch. Nielsen, Warszawa 2006, s. 340; J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2008, s. 75.

²⁴ Wszystkie je wymienia *Die Rechnung...*, s. 363–364. Wykaz kościołów diecezji wrocławskiej z 1667 roku, oprac. i wyd. J. Kopiec, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1987, t. 51, s. 188, wskazuje na zależność kościoła w Kalinowie wobec parafii w Wysokiej, nie wiadomo jednak, czy ma to coś wspólnego z sytuacją w XIV w. Parafia w Tarnowie Opolskim jest uchwytna w źródłach także pod rokiem 1418, gdy ówczesny pleban Piotr sprawował urząd archiprezbitera w Strzelcach: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, „Consilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne”, t. X, wyd. J. Sawicki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 399. Na dawną metrykę tej parafii może wskazywać fakt, że już w 1293 r. nastąpiła lokacja wsi na 30 łanach. Sub 6, nr 128.

²⁵ J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 80–81; por. *Die Rechnung...*, s. 363–364. Były to wsie parafialne: Jemielnica, Żyrowa, Poznowice, Pławniowice.

²⁶ *Die Rechnung...*, s. 364, zasięg księstwa strzeleckiego omawia J. Rajman, *Pogranicze...*, s. 80–81.

²⁷ Sub 6, nr 225.

późniejsze przekazy źródłowe, pogranicze archiprezbiteratu strzeleckiego nie pokrywało się z granicami terytorium księstwa strzeleckiego. Zarówno Kielcza, parafia uformowana najpóźniej około połowy XIV w.²⁸, znajdująca się w archiprezbiteracie toszeckim, jak i Leśnica oraz Zalesie, należące do archiprezbiteratu w Ujeździe, miały silne związki z księstwem i zamkiem strzeleckim²⁹. Można także stwierdzić, że wytyczenie granicy archiprezbiteratu kozielskiego, obejmującego wschodnią część tego księstwa, przeprowadzono bardzo starannie, aby nie naruszyć praw biskupa krakowskiego w zachodniej części księstwa. Obie te części rozdzielało skupisko posiadłości biskupów wrocławskich z Ujazdem na czele, częściowo ujęte we wspomniany wyżej, odrębny archiprezbiterat³⁰. Jego genezy można doszukiwać się w zaakcentowaniu pozycji miasta biskupiego nie tylko jako ośrodka gospodarczego, ale również centrum życia religijnego. Wspomniane wcześniej przez nas kościoły w Leśnicy i Zalesiu niewątpliwie można wiązać z XIII wiekiem. Leśnicka parafia, wzmiankowana już w 1257 roku, to zapewne jedna ze starszych jednostek kościelnych. Mogła powstać w okresie lokacji miasteczka około roku 1217³¹, co sytuowałoby ją w gronie najstarszych parafii terytorium opolskiego. Kościół św. Jadwigi w Zalesiu powstał po 1267 roku, wówczas bowiem kanonizowano księżnę Jadwigę Śląską³².

²⁸ B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 118, 120; J. Rajman, *Kielcza i Żędowice...*, s. 50–51; również na ten temat: J. Wypiór, *Kształtowanie się organizacji kościelnej Ziemi Strzeleckiej na przykładzie Kielczy*, [w:] *Moja mała ojczyzna. Historia lokalna powiatu strzeleckiego*, red. W. Gaida, M. Stańczyk, B. Kasielska, Strzelce Opolskie 2003, s. 81.

²⁹ O związkach Leśnicy i Zalesia oraz Kielczy pisze: J. Rajman, *Kielcza i Żędowice...*, s. 41–42; dokument ks. Bernarda opolsko-niemodlińskiego z 6 maja 1450 wzmiankuje Leśnicę, jako część jego władztwa, por.: *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, oprac. C. Grünhagen, II Th., H. Margraf, Leipzig 1883, nr 37, s. 335. O zależności Leśnicy i Zalesia od dóbr zamkowych w Strzelcach wspomina urbarz z 1534 r., APWr., Księstwo opolsko-raciborskie. rep. 35, Urbarz Strzelec z 1534 r., sygn. 152, f. 137–180.

³⁰ J. Horwat, *Księstwo bytomskie i jego podziały do końca XV wieku*, Gliwice 1993, s. 83 i n.; A. Barciak, *Posiadłości biskupów wrocławskich w księstwie opolskim do początków XIV w. Przykład Ujazdu*, [w:] *Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 66 i n. Należące do biskupów wrocławskich Zabrze znalazło się jednak w archiprezbiteracie gliwickim. Osobnego omówienia wymagałyby skomplikowane kwestie związane z przyporządkowaniem Biskupic *Die Rechnung...*, s. 368, zob. J. Chrzęszcz, *Drei bisher unerklärte Pfarrorte im Archipresbyterat Gleiwitz*, „Zeitschrift des Vereins Geschichte Schlesiens” 1902, Bd. 36, s. 412; *Acta summarum pontificum res gestas Bohemicas praeussitici et hussitici illustrantia*, Pars I, wyd. J. Eršil, Praha 1980, nr 185; DLb II (=Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis), s. 198.

³¹ Leśnicy dotyczą wzmianki w Sub 1, nr 165; Sub 3, nr 213; w kwestii początków Leśnicy por. W. Schulte, *Kleine Beiträge. (III. Leschnitz)*, „Oberschlesische Heimat” 1908, (dalej cytujemy: OH), Bd. IV, s. 189 in.; H. Głowacki, *Dzieje Leśnicy w epoce feudalnej (1217–1763)*, [w:] *Szkice z dziejów Leśnicy*, red. F. Hawranek, Opole 1977, s. 21 i n.; B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 39–40.

³² Na temat Zalesia: J. Rajman, *Jemielnica...*, s. 17, przypis 34; w starszej literaturze zob. H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 272–273; E. Michael, *Die schlesische Kirche und ihr Patronat im Mittelalter unter polnischem Recht*, Görlitz 1926, s. 154; H. Tukay, *Oberschlesien...*, s. 70, 75; ostatnio również: B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 122.

Głogówek, który był jedną z najwcześniejszych stolic archiprezbiteratu na Opolszczyźnie, siedzibą książęcą stał się znacznie później. Lokację miasta przeprowadzono w trzeciej ćwierci XIII wieku i zapewne połączono z ustanowieniem parafii³³. Została ona poświadczona w dokumencie z 1284 r.³⁴ i otrzymała wezwanie św. Bartłomieja³⁵. Wykaz z lat 1335–1342 wymienił w tym archiprezbiteracie siedem parafii: Leśnik, Pisarzowice, Krapkowice, Walce, Rogów, Szonów, Kierpień³⁶. Początki organizacji kościelnej w tym okręgu nie są związane z tymi miejscowościami. Najwcześniej, chyba jeszcze w pierwszej połowie XIII stulecia, powstały parafie w Kazimierzu oraz w Otmęcie³⁷. Miasto lokacyjne w Krapkowicach zostało założone najpóźniej w czwartej ćwierci XIII w. (przed 1284 r.)³⁸. Zapewne wraz z nim erygowano parafię pod wezwaniem św. Mikołaja, odnotowaną po raz pierwszy w 1330 r.³⁹ Dla XIV w. możemy udokumentować istnienie kościołów w Szonowie⁴⁰, Pisarzowicach⁴¹, Brożcu⁴², Dobrej⁴³,

³³ W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik der schlesischen...*, Bd. 31, s. 17. I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992, s. 67–68. Nie jest wykluczona przynależność starej osady do parafii w Kazimierzu, szerzej na temat procesów osadniczych Głogówka por.: R.M. Wrobel, *Die Gründung und frühe Entwicklung der Stadt Oberglogau*, „Oberschlesisches Jahrbuch” 2004, Bd. 20, s. 14–24.

³⁴ W dokumencie z 10 czerwca 1284 r. wymieniony został pleban Tilo z Głogówka por. SUB 5, nr 110; J. Horwat (*Księstwo opolskie...*, s. 309) uważa, że parafia istniała już w połowie XIII wieku, z czym wyraźnie korespondują dociekania R.M. Wrobla w sprawie fundacji klasztoru minorytów w Głogówku w 1264 r., por.: R.M. Wrobel, *Die Gründung und frühe...*, s. 25–28, który dopuszcza istnienie jeszcze starszego, niż kościół św. Bartłomieja, kościoła św. Mikołaja, pełniącego później funkcję świątyni szpitala miejskiego.

³⁵ H. Tukay, *Oberschlesien...*, s. 43, 46–47; W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien...*, s. 96; *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, oprac. H. Fros, F. Sowa, Kraków 1988, s. 126; M. Smoleń, *Godła chorągwi i pochodzenie różnych stowarzyszeń i cechów rzemieślniczych*, „Przegląd Katolicki”, 1971, 9, s. 279.

³⁶ Por. MPV, t. 1, s. 367. Źródło to wymienia również zagadkowy „domus s. Spiritus”.

³⁷ Obie parafie zaliczyć można do najstarszych w księstwie opolskim, gdyż najpewniej funkcjonowały już na początku trzeciej dekady XIII wieku, por. B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 33–34, 37–38.

³⁸ *Registrum St. Wenceslai*, [w:] CDS, Bd. 6, wyd. W. Wattenbach, C. Grünhagen, Breslau 1865, nr 7; L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 223; H. Tukay, *Oberschlesien...*, s. 178.

³⁹ H. Tukay, tamże, s. 178.

⁴⁰ *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu*, cz. I, *Dokumenty oznaczone sygnaturami alfabetycznymi*, wyd. W. Urban, Roma 1970, nr 46.

⁴¹ *Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, [w:] CDS, Bd. 16, wyd. C. Grünhagen, K. Wutke, Breslau 1892, nr 2664. Kościół najpewniej pochodzi z końca XIII w. (zachowane sklepienia w nawie) por. *Katalog Zabytków w Polsce*, t. 7, *Woj. Opolskie*, z. 6, *Pow. Krapkowicki...*, s. 21; T. Kozaczewski (tamże [miejscowości P–S], s. 8) datuje początki kościoła na ostatnią tercję XIII w.

⁴² *Urkunden des Klosters Czarnowanz*, [w:] CDS, Bd. 1, wyd. W. Wattenbach, Breslau 1857, nr XXVII.

⁴³ Tamże, nr XXXVIII – wzmianka zupełnie pomijana w innych opracowaniach por. L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 223; B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pfarrorganisation*, Breslau 1940, s. 84, 122; tenże, *Der Ein-*

Rozkoszowie⁴⁴, Strzeleckach⁴⁵ i w Wierzchu⁴⁶. Na podstawie późniejszych źródeł i pośrednich przesłanek można ten wykaz uzupełnić o Biedzychowice, gdzie kościół św. Mikołaja został odnotowany dopiero w 1430 r., ale sama wieś była lokowana w końcu XIII w.⁴⁷ W przypadku Kórnicy należy zwrócić uwagę na dawne osadnictwo związane z rodem Korniców⁴⁸, natomiast parafia św. Katarzyny jest poświadczona w 1433 roku⁴⁹.

Stolicą jednostki administracji kościelnej stała się Biała. Na jej terenie napływ osadników rządzących się prawem niemieckim datuje się od około połowy lat dwudziestych XIII w.⁵⁰ Brak jednak wzmianek wskazujących na istnienie już wówczas parafii⁵¹. Jej funkcjonowanie poświadcza dokument z 1285 r.⁵² Można przypuszczać, że parafia powstała wraz lokacją miasta, najpóźniej około połowy XIII wieku⁵³. W obrębie archiprezbiteratu białskiego wymieniono w cytowanym spisie z 1335–1342 r. tylko pięć parafii. Możemy na tej podstawie ustalić, że Gostomia, Łaskowice, Łącznik, Friedland (Korfantów) i prawdopodobnie Szybówice⁵⁴ były wówczas siedzibami parafii. Parafii tych było, w rzeczywistości, znacznie więcej. Parafia w Prężynie powstała w 1233 roku, przy znaczącym udziale biskupa wrocławskiego Tomasza I⁵⁵. Wcześniej ujawnił się w źródłach Solec, zwany również Starą Białą⁵⁶.

fluss Deutschen Besiedlung auf die entwicklung des Schlesiens Pfarrsystems, [w:] *Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte*, red. B. Stasiewski, (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschland, Bd. 6), Köln-Wien 1969, s. 32.

⁴⁴ CDS, Bd. 1, nr XXXI b, s. 149.

⁴⁵ Wzmiankowany w 1390 r. (VDB-AOp., Bd. 2, 1. Teil, s. 184), podaje się również datę 1394 r. (H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 313).

⁴⁶ 1371 r. (tamże, s. 197).

⁴⁷ CDS, Bd. 1, nr CIX, o lokacji zob. CDS, Bd. 14, s. 105. Wieś funkcjonowała już w I poł. XIII w. por. H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 61; I. Panic, *Historia osadnictwa...*, s. 69–70. O patrocinium zob. H. Tukay, *Die mittelalterlichen Kirchenpatrozinien Oberschlesiens und ihre siedlungsgeschichtliche Bedeutung*, „Oberschlesisches Jahrbuch” 1997, Bd. 7, s. 23–24.

⁴⁸ J. Horwat, *Księstwo opolskie...*, s. 328, przypis 213; R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. IV, Katowice 2005, s. 46; także: R.M. Wrobel, *Adelige Siedlungstätigkeit im mittelalterlichen Oberschlesien: Die Herrschaft Kōrnitz und Alt Kuttendorf als Beispiel*, „Oberschlesisches Jahrbuch” 1998/1999, Bd. 14/15, s. 31–37.

⁴⁹ CDS, Bd. 6, nr 186.

⁵⁰ Por. M. Borkowski, M.P. Czapliński, *Biała – historia i współczesność*, Opole–Biała 2011, s. 19–21.

⁵¹ H. Weczerka, *Schlesien. Handbuch der historischen Stätten*, Stuttgart 1977, s. 549 (Ujazd), 587 (Biała); J. Chrząszcz, *Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien*, Zülz 1926, s. 5; A. Barciak (*Posiadłości biskupów...*, s. 70) podaje najbardziej optymalny czas powstania miasta pomiędzy 1245 a 1260 r. Za starszą literaturą podaje R. Mrowiec (*Ziemia ujazdowska. Jej dzieje i współczesność*, Opole 1997, s. 24), iż Ujazd został miastem w 1223 r.

⁵² Sub 5, nr 242, nr 500 (zapis o Piotrze, plebanie w Solez powszechnie jest uznawany jest za wzmiankę o Białej, choć sam dokument jest falsyfikatem).

⁵³ Sub 5, nr 204; J. Chrząszcz, *Geschichte der Stadt Zülz...*, s. 5; tenże, *Geschichte von Zülz*, OH, Bd. XIII, H. 2/3, s. 52.

⁵⁴ MPV, t. 1, s. 367.

⁵⁵ Sub 2, nr 32; por. W. Schwedowitz, *Geschichte der Pfaerei Gross Pramsen*, [w:] *Festschrift zum siebenhundertjährigen der Pfarrei*, Neustadt 1933, s. 3–5.

⁵⁶ B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 146.

Kościół tamtejszy pojawia się w momencie przekazania praw patronackich joannitom w roku 1285⁵⁷. Na to, czy był starszą świątynią niż kościół w Białej, nie mamy jednoznacznych dowodów⁵⁸. Rudziczka, znana jako *Ruderi Villa*, stała się przed 1350 r. stolicą parafii, zaś w 1428 wzmiankowany jest Jan, pleban kościoła z Przydroża (wieś ta występowała jako *Predros sive in Snellindorph*)⁵⁹. Parafię w Niemyśłowicach ((*Buchwaldorph*)) ujawnia dopiero spis świętopietrza z 1447 r.⁶⁰. Racławice Śląskie jako osada pojawiły się już w 1252 r., natomiast pierwsza wzmianka o kościele parafialnym została zapisana w ponad sto lat później, w roku 1371⁶¹. Brak tej parafii, jak również innych znanych z XIV wieku, na kartach wykazu dłużników dziesięciny papieskiej (1335–1342) można uzasadnić opłaceniem należności w ustalonym terminie. Fara w Śmiczu jest wzmiankowana w 1333 r.⁶², ale sama osada sięga początkami jeszcze XII wieku⁶³. Nie ma jednak żadnych podstaw, aby przypuszczać, że w XII w. istniał w Śmiczu kościół. Jego powstanie ma niewątpliwie związek z lokacją na prawie niemieckim⁶⁴. Stare Miasto, położone na przedmieściu Białej, w źródłach pojawia się dopiero w drugiej połowie XIV w.⁶⁵ Charakterystyczna nazwa miejscowości wskazuje, że osada bez wątpienia sięga początkami XIII wieku. Dokument wystawiony w roku 1380 potwierdza istnienie kościoła⁶⁶.

Początki organizacji kościelnej archibrezbiteratu oleskiego wiążą się z kościołem św. Michała Archanioła w Oleśnie, osadzie z komorą celną i lokalnym ośrodkiem wymiany towarowej⁶⁷. Kościół w Oleśnie został poświęcony jeszcze przez biskupa

⁵⁷ SUB 5, nr 203, 204.

⁵⁸ Por. B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 226.

⁵⁹ APWr., Kolegiata św. Krzyża w Opolu, Rep. 107, nr 126; *Die Rechnung...*, s. 380; H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 259; L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 227.

⁶⁰ *Die Rechnung...*, s. 380.

⁶¹ I. Panic, *Historia osadnictwa...*, s. 70; L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 227.

⁶² *Regestem zur schlesischen Geschichte 1327–1333*, wyd. C. Grünhagen, K. Wutke, [w:] CDS, Bd. 22, Breslau 1903, nr 5218; H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 281; J. Horwat (*Księstwo opolskie...*, s. 331) pierwsza wzmianka datowana jest na 1338 rok.

⁶³ I. Panic, *Historia osadnictwa...*, s. 70.

⁶⁴ Por. dokument z 1333 r., [w:] CDS, Bd. 22, Breslau 1903, nr 5218.

⁶⁵ Wzmianka z roku 1384: *antiqua civitate Czulcz* (*Die Inventare der Nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neustadt*, [w:] CDS, Bd. 33, wyd. E. Graber, Breslau 1928, nr 4, s. 141); por. H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 4; H. Tukay (*Oberschlesien...*, s. 187–188) dostrzega istnienie w Starym Mieście parafii wzmiankowanej w 1447 r. jako *Solecz antiquum*. Powyższy pomysł uznać należy za chybiony, gdyż w rzeczywistości wzmianka odnosi się do Solca.

⁶⁶ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 4. Dopiero z XVII w. pochodzi zapis kościoła pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła za murami Białej, *Wykaz Kościołów diecezji...*, s. 188. Inne nowożytne przekazy wyraźnie zaświadczać filialny charakter kościoła, VDB, Bd. 2, 1. Teil, s. 183. Na parafialny charakter wskazują opracowania autorstwa B. Panzrama (*Geschichtliche Grundlagen...*, s. 90; *Der Einfluss Deutschen Besiedlung...*, s. 29).

⁶⁷ B. Leszczyńska, *Dzieje Olesna do wybuchu wojny trzydziestoletniej*, [w:] *Szkice i materiały z dziejów ziemi oleskiej*, red. W. Dziewulski, Opole 1966, s. 57 i n.; H. Weczerka, *Schlesien...*, s. 443–444.

Wawrzyńca, a po lokacji miasta uzyskał charakter miejskiej fary⁶⁸. Przez dłuższy czas ów kościół był jedyną świątynią parafialną w okolicy. Idzi Panic stara się wykazać na terytorium oleskim 59 osad uchwytnych w źródłach do początku XIV wieku⁶⁹. Wykaz dłużników dziesięciny papieskiej zawiera tylko dwa kościoły: w Lipowcu oraz tajemniczo brzmiącej osadzie *Psallo*⁷⁰. W Lublińcu, nim lokowano miasto, istniał dwór książęcy, z którym wiąże się powstanie kaplicy⁷¹. Powstanie kościoła św. Mikołaja ma związek z lokacją miasta na przełomie XIII i XIV wieku⁷², ale trzeba nadmienić, że pierwsza wzmianka o kościele lublinieckim pochodzi dopiero z roku 1389⁷³. Dobrodzień stał się miastem najpewniej w drugiej połowie XIV w.⁷⁴, ale już w 1311 roku wspomniany jest pleban miejscowego kościoła parafialnego⁷⁵. Można dopuścić, że powstanie kościoła w Dobrodzieniu poprzedzało lokację ośrodka miejskiego⁷⁶. Przykładem starszych parafii na rubieżach terytorium oleskiego są Stare Krzepice (ustanowiona około 1267 roku)⁷⁷ oraz wspomniany już Lipowiec, który jako wieś parafialna wzmiankowany jest w latach 1335–1342⁷⁸. Prześledzenie dalszych stadiów rozwoju sieci parafialnej w archiprezbiteracie oleskim jest utrudnione ze względu na niedostatek źródeł. Wskazać można przykładowo jeszcze na parafię w Sodowie, której erygowanie przyjmuje się na około 1331 rok, natomiast między połową XIV a początkiem XV w. w źródłach pojawiają się wzmianki w Bierdzanach, Jełowej, Lubecku i Wysokiej⁷⁹. Dlatego sądzić można ostrożnie, że i inne, niepotwier-

⁶⁸ W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik*, s. 22; H. Weczerka, *Schlesien...*, s. 444; L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 209.

⁶⁹ I. Panic, *Historia osadnictwa...*, s. 43–44.

⁷⁰ MPV, t. 1, s. 365.

⁷¹ F. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 2, Brieg 1783, s. 144; W. Krause, *Zur mittelalterlichen Geschichte der Stadt und Herrschaft Lublinitz in Oberchlesien*, „Deutschen Wissenschaftlichen Zeitschrift für Polen” 1938, t. 35, s. 33.

⁷² J. Horwat (*Księstwo opolskie...*, s. 314) wskazuje na koniec XIII wieku jako moment powstania kościoła.

⁷³ Materiały do schematyzmu diecezji katowickiej, oprac. L. Musioł, mps, Biblioteka Śląska – Zbiory Specjalne, sygn. R 2176 III/1, f. 77. Autor podaje jeszcze daty zapisów dotyczących parafii z lat 1416, 1432 i 1437; H. Neuling (*Schlesiens Kirchorte...*, s. 180) i L. Schulte, (*Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 209) podają zapis z listy dłużników dziesięciny papieskiej za lata 1335–1342, uznając wzmiankę o parafii w *Psallo* za dotyczącą Lublińca oraz kolejną wzmiankę o parafii pod datą 1423 r.

⁷⁴ H. Weczerka, *Schlesiens...*, s. 171. Zob. w tym tomie artykuł Doroty Lisowicz.

⁷⁵ *Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315*, wyd. C. Grühagen, K. Wutke, [w:] CDS, Bd. 16, Breslau 1892, nr 3239; H. Tukay, *Oberschlesien...*, s. 122; J. Horwat, *Księstwo opolskie...*, s. 324.

⁷⁶ Prawa miejskie miał przyznać książę Władysław II Opolczyk (około 1374 r.), por. H. Weczerka, *Schlesiens...*, s. 171.

⁷⁷ SUB 4, nr 1; Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Relacja z wizytacji archidiekanatu opolskiego z 1697 r., sygn. II b 79, f. 5–6; VDB, s. 334.

⁷⁸ MPV, t. 1, s. 365; J. Horwat, *Księstwo opolskie...*, s. 325.

⁷⁹ Bierdzany – wzmianka z roku 1410, por. APWr., Rep. 107, nr 75; H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 19; Lubecko – wzmianka z roku 1362, tamże, s. 178; Wysoka – wzmianka z roku 1408, o wsi *villa Alta ecclesia* [dawna nazwa wsi] in *Rosenbergensi* świadczy o istnieniu tamże

dzzone w źródłach parafie, spośród 18 wymienionych w 1447 r. w okręgu kościelnym Olesna⁸⁰, powstały przed końcem XIV w.

Niemodlin pełnił w XIV w. funkcję zarówno rezydencji książęcej, jak i siedziby archiprezbitera. Pierwszy obiekt sakralny w Niemodlinie jest wzmiankowany w 1228 r.⁸¹ Kościół parafialny pojawił w 1290 r. jako fara miasta lokacyjnego⁸². W okręgu niemodlińskim lista parafii w wykazie dłużników dziesięciny papieskiej zawiera nazwy ośmiu parafii. Są to Tłustoręby, Góra, Magnuszowice, Rzędziwojowice, Ligota Pruszkowska, Dąbrowa i niezwykle trudne do identyfikacji parafie o nazwach *Nucernonicz* i *Crevicz*, ta ostatnia może tożsama z Karczowem⁸³. Niektóre z nich pojawiały się w starszych źródłach (m.in. Tłustoręby znane jako *Kirchberg* już w 1296 r.)⁸⁴. Przypadek Chrzęszczyc, funkcjonujących jako parafia już przed 1285 r., oraz Żelaznej (działał już w 1274 r.) dostarcza dowodów na erygowanie parafii w okresie lokacji na prawie niemieckim⁸⁵. Pozostałe wzmianki o parafiach w niemodlińskim pochodzą z XIV wieku, co nie wyklucza, rzecz jasna, że erygowano je wcześniej. W 1333 r. odnotowana jest parafia Przechód⁸⁶. Starym ośrodkiem kościelnym była Skorogoszcz. Od jej mieszkańców już w początkach XIII w. spływały dziesięciny dla kościoła św. Krzyża w Opolu⁸⁷. Kościół w Skorogoszczy, niewątpliwie trzynastowieczny, znalazł się w 1328 r. pod patronatem klasztoru norbertanek w Czarnowasach⁸⁸. Co do parafii w Kluczniku, której pleban pełnił funkcje archiprezbitera niemodlińskiego w początkach XV wieku, można ostrożnie przyjąć, że

kościół, por. *Repertorium dokumentów Fryderyka Berghiusa do historii diecezji wrocławskiej*, wyd. W. Urban, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1984, t. 48, s. 48.

⁸⁰ *Die Rechnung...*, s. 361–363; por. L. Schulte, *Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 209.

⁸¹ Por. B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 53, gdzie rozważam kwestię, czy to ten kościół stał się później kościołem parafialnym.

⁸² Sub 5, nr 479; F. Lenczowski, *Z rozważań nad lokacją miast śląskich*, [w:] *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 122; H. Weczerka, *Schlesien...*, s. 91. *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (dalej cytujemy: KZSP), t. VII, *Woj. opolskie*, z. 8, pow. niemodliński, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1962, s. 25.

⁸³ MPV, t. 1, s. 365. Badacze nie są zupełnie zgodni co do interpretacji tych nazw (*Eintheilung des Bisthums Breslau in der ersten Hälfte ds. 14. Jahhundrets*, oprac. A. Schade, „Zeitschrift des Vereins Geschichte Schlesiens” 1870, Bd. 7, s. 302) podaje, że pod nazwą *Nucernonicz* (Nutervovitz) występują Niewodniki lub Niesiebędowice a *Crevicz* (Crevitz) to Gracze lub Grabin; L. Schulte (*Die Rechnung über den Peterspfennig...*, s. 228) opowiada się za uznaniem *Nucernonicz* za wieś Komprachcice; B. Panzram (*Geschichtliche Grundlagen...*, s. 82) uznaje, że *Nucernonicz* to Niesiebędowice a *Crevicz* to miejscowość Rogi? MPV, t. 1, s. 367.

⁸⁴ Sub. 6, nr 267.

⁸⁵ Chrzęszczyce: Sub 5, nr 184, T. Kozaczewski, *Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku, (miejscowości A–G)*, [wyd. II], Wrocław 1995, s. 28–29; Żelazna: CDS, Bd. 1, nr IX.

⁸⁶ Jako świadek na jednym z dokumentów występuje Albert pleban *in Prechod*, CDS, Bd. 22, nr 5218. Kościół miał być, według zapisu z roku 1679, wzniesiony przed czterystu laty, zob. VDB, Bd. 2, 1 Teil, s. 293.

⁸⁷ Sub 1, nr 238. J. Horwat, *Formowanie się miast księstwa opolsko-raciborskiego do połowy XIV w.*, Gliwice 1996, s. 111, twierdzi, że kościół w Skorogoszczy jest wzmiankowany w latach dwudziestych XIII w.

⁸⁸ CDS, Bd. 1, nr XXXI.

takiej godności nie mógł piastować pleban parafii niewiele wcześniej powstałej i bez większego znaczenia⁸⁹. Gdy wieś pojawia się po raz pierwszy w przekazach pisanych w roku 1361, najpewniej istniał już tam kościół na prawach parafii⁹⁰. O początkach pozostałych parafii okręgu niemodlińskiego, odnotowanych w spisie świętopietrza z 1447 roku, nie da się wiele powiedzieć⁹¹. Przyjąć można, że w archidiecezji niemodlińskiej w XIV w. było 28 parafii⁹².

Zagadnieniem związanym ze strukturami kościelnymi Opolszczyzny, ale które należy ze względu na jego specyfikę zasygnalizować osobno, jest Opole oraz skupisko parafii położonych pod samym Opolem. Największe znaczenie w tej grupie parafii, ale nie tylko wobec niej, odgrywała kolegiata Krzyża Świętego w Opolu. Jej rolę należy rozpatrywać w kilku aspektach. Jest to najważniejszy kościół w Opolu, dominujący, zwłaszcza po likwidacji parafii św. Wojciecha⁹³, w przestrzeni parafialnej miasta, zarazem największa kolegiata w księstwach górnośląskich oraz kościół związany z urzędem archidiacona okręgowego. W omawianym skupisku „opolskim” ważną rolę odgrywały także Czarnowąsy, siedziba klasztoru norbertanek przeniesionego z Rybnika w 1228 r.⁹⁴ Kościół klasztorny N. Marii Panny nie mógł, zgodnie z regułą zakonu św. Norberta, pełnić innych funkcji niż konwentualne. Poświadczono źródłowo funkcjonowanie parafii w Czarnowasach stanowi wobec powyższego dowód na istnienie odrębnego kościoła dla wiernych. Dość późny przekaz z roku 1450 zdaje się poświadczać istnienie parafii od już niepamiętnych czasów, jak ją określiła owa wzmianka⁹⁵. Istnienie w pobliżu kościoła św. Anny może wskazywać na pełnienie przezeń funkcji świątyni dla ludności Czarnowasów, choć bez jasnej odpowiedzi pozostaje czas jej fundacji⁹⁶. Można przypuszczać, że parafię mogły założyć w XIII w. norbertanki, podobnie jak uczyniły to Zwierzynieckie norbertanki w Grodźcu⁹⁷. Do grupy

⁸⁹ „Guntehrus plebanus in Clawcznik Falkenbergensis”, por.: *Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, w: Consilia Poloniae, wyd. J. Sawicki, t. X, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 399.

⁹⁰ *Geschichte der Herrschaft Falkenberg in Oberschlesien*, oprac. H. Graf Praschma, Falkenberg 1929, s. 22.

⁹¹ J. Heyne, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstiftes*, Bd. 2, Breslau 1864, s. 118, twierdził, że funkcjonowały już około roku 1376.

⁹² B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 153.

⁹³ B. Kloch, *W sprawie organizacji parafialnej Opola w XIII wieku*, [w:] *Jak powstało Opole? Miasto i jego książe*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, Opole 2006, s. 155–164.

⁹⁴ E. Lange, *Kloster Czarnowanz*, Oppeln 1930, s. 25 i n.; I. Płaczek, *Zasadnicze linie rozwoju sieci klasztorów mniszych i kanoniczych na Śląsku do końca XIII wieku*, [w:] *Studia historyczne. Ustrój, Kościół, militaria*, red. K. Bobowski (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia CVI), Wrocław 1993, s. 20, 25.

⁹⁵ „Die Pfarrer zu Czarnowanz besitzen seit unvordenklicher Zeit das Recht”, [w:] CDS, Bd.1, nr CXIX. Istnienie parafii potwierdza również obecność Czarnowasów w wykazie świętopietrza z roku 1447. *Die Rechnung...*, s. 361. Równie późny zapis z roku 1448 ukazuje związki parafii z premonstratensami („Bernhardum, curatum ecclesiae parochi in Czarnovans, ord. Canon. Regul. Praem. Wrat. Diocesis.”), APWr., Rep. 71, Klasztor norbertanek w Czarnowasach, nr 68.

⁹⁶ Niewiele na temat najstarszych dziejów kościoła wspomina R. Rippel (*Kościół św. Anny w Czarnowasach*, „Joseph von Eichendorff Konversatorium” 1995, nr 9, s. 7–9).

⁹⁷ J. Rajman, *Klasztor norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków 1993, s. 82.

parafii podolskich zaliczamy Dobrzeń Wielki, potwierdzoną w dyplomie z 1325 roku, co pozwala sądzić, iż miała jeszcze trzynastowieczną genezę⁹⁸. Wieś Dobrzeń bliżej została powiązana z klasztorem norbertanek w Czarnowasach. Klasztor w Czarnowasach posiadał prawo patronatu do kościoła św. Stanisława w Fałkowicach⁹⁹. Charakterystyczne wezwanie wskazuje, że kościół ten powstał po 1253 r. W pobliskiej wsi Popielów kościół wzmiankowany był już w 1345 roku, co wskazuje, że mógł on powstać na przełomie XIII i XIV wieku¹⁰⁰. Mało czytelne są początki parafii w Starych Siołkowicach. Sama wieś uchwytna jest źródłowo w XIV wieku, co stwarza pewne możliwości datowania parafii na to samo stulecie¹⁰¹.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że sam fakt ukształtowania się pod koniec XIII w. sieci archiprezbiteratów obejmujących terytorium księstwa opolskiego wskazuje na istnienie w tym stuleciu stosunkowo gęstej sieci parafialnej. Stan zachowania źródeł jest przyczyną, że tylko niektóre parafie zostały poświadczone w XIII w. Sieć parafii archidiakonu opolskiego już na przełomie XIII i XIV wieku przechodziła szybki proces rozbudowy. Około połowy stulecia uzyskała poziom, który zapewne do końca XIV wieku uległ tylko niewielkim zmianom. Terytorium książęce opolskie niemal idealnie pokrywało się z archiprezbiteratami strzeleckim, niemodlińskim, bialskim, głogóweckim i oleskim. W ramach tych pięciu archiprezbiteratów funkcjonowały przed końcem XIV w. prawdopodobnie 102 parafie. Poza tymi strukturami należy rozpatrywać skupisko opolskie składające się z 6 parafii, w tym Opola jako siedziby archidiakona, oraz pojedyncze parafie w księstwie strzeleckim podlegające archiprezbiteratom w Toszku i Ujeździe. Łącznie zatem dla książęcego terytorium opolskiego w tym stuleciu można wykazać istnienie 111 parafii. Stanowi to około 42% wszystkich parafii archidiakonu opolskiego, obejmującego przed końcem XIV wieku około 267 parafii, a także co najmniej 9 świątyń – kaplic pomocniczych¹⁰².

⁹⁸ CDS, Bd. 1, nr XXIX.

⁹⁹ Tamże, nr XXIII, XXIX, XXXI.

¹⁰⁰ *Regesty Śląskie*, t. I (1344–1348), wyd. W. Korta, Wrocław 1975, nr 364, H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte...*, s. 238.

¹⁰¹ Wieś miała istnieć już przed 1301 r., por.: M. Kutyma, *Siołkowice w średniowieczu (XIII–XV w.)*, „Kwartalnik Opolski” 1965, t. 6, s. 77; także: B. Kloch, *Najstarsze parafie...*, s. 216.

¹⁰² Tamże, s. 238–240. Warto tu jeszcze odnieść się do treści zapomnianej, ale niezwykle istotnej pracy Emila Brzoski (*Das christliche Oberschlesien*, Bonn 1964, s. 21), gdzie autor, zapewne opierając się na badaniach B. Panzrama, przyjął, że w 1300 roku na Górnym Śląsku (wraz z obszarem późniejszych powiatów nyskiego i grotkowskiego) funkcjonowało około 239 kościołów, zaś u schyłku XIV w. miało ich być tu około 306. Przytacza, choć mniej precyzyjne, jeśli chodzi o czas, dane dotyczące sieci parafii dekanatów krakowskich na Górnym Śląsku oraz dekanatów śląskich w diecezji ołomunieckiej, z których wyłania się ogólna liczba od 80 do 90 parafii. Por. także: K. Dola, *Religijność rycerstwa śląskiego i mieszczan w XIII wieku*, [w:] *Bitwa legnicka. Historia i tradycja*, (Śląskie sympozja historyczne, t. 2), red. W. Korta, Wrocław–Warszawa 1994, s. 336; J. Mandziuk, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. I, cz. 1 (*do 1302 roku*), Warszawa 2003, s. 226–227; o sieci kościelnej diecezji w XIII i XIV w.: K. Dola, *Struktury kościelne...*, s. 113.